

MA'RIFATPARVAR AYOLLARNING TURKISTON TA'LIM
TIZIMINI ZAMONAVIYLASHTIRISHDAGI O'RNI

Xabibullo Xoji Muxammadyusuf Alisher o'g'li

O'zbekiston Respublikasi Din ishlari bo'yicha

qo'mita Bosh mutaxassisi

e-mail: xxmao1993@gmail.com

orcid: 0009-0005-6647-7172

Annotatsiya: Ushbu tezisdagi XIX asr oxiri va XX asr boshida Turkiston ta'lim tizimining zamonaviylashuvida ma'rifatparvar ayollarning tutgan o'rni tahlil qilinadi. Tadqiqotda otinoyi va bibiotinlar maktablari, Dilshod Barno, Anbar Otin, Uvaysiy, Samar-Bonu kabi ayol ziyolilar faoliyati hamda jadid matbuotida shakllangan ayollar ovozi ta'lim jarayonlariga ta'siri yoritiladi. Ayollar tashabbusi qizlar savodxonligi, adabiy-estetik tarbiya, maktab muhitining kengayishi va ta'limni jamoatchilik muhokamasiga olib chiqish jarayonlari bilan bog'liq holda baholanadi.

Kalit so'zlar: Turkiston, ma'rifatparvar ayollar, qizlar ta'limi, otinoyi, bibiotin, Dilshod Barno, Anbar Otin, jadid matbuoti.

THE ROLE OF ENLIGHTENED WOMEN IN THE
MODERNIZATION OF TURKESTAN EDUCATION

Khabibullo Khoji Muhammadyusuf Alisher ogli

Chief Specialist, Committee on Religious Affairs

of the Republic of Uzbekistan

E-mail: xxmao1993@gmail.com

ORCID: 0009-0005-6647-7172

Abstract. This thesis analyzes the role of enlightened women in the modernization of Turkestan education in the late nineteenth and early twentieth centuries. The study examines the activities of otinoyi and bibiotin schools,

female intellectuals such as Dilshod Barno, Anbar Otin, Uvaysiy and Samar-Bonu, as well as the influence of women's voices in the Jadid press on educational processes. Women's initiatives are considered in connection with girls' literacy, literary and moral education, the expansion of school culture and the transfer of educational issues into public discussion.

Keywords: Turkestan, enlightened women, girls' education, otinoyi, bibiotin, Dilshod Barno, Anbar Otin, Jadid press.

РОЛЬ ПРОСВЕЩЁННЫХ ЖЕНЩИН В МОДЕРНИЗАЦИИ СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ ТУРКЕСТАНА

Хабибулло Ходжи Мухаммадюсуф Алишер угли

Главный специалист Комитета

по делам религий Республики Узбекистан

E-mail: xhmao1993@gmail.com

ORCID: 0009-0005-6647-7172

Аннотация: В тезисе анализируется роль просвещённых женщин в модернизации системы образования Туркестана в конце XIX — начале XX века. Рассматривается деятельность школ отин-ойи и биби-отин, женских интеллектуалок Дильшод Барно, Анбар Отин, Увайсий, Самар-Бону, а также влияние женского голоса в джадидской печати на образовательные процессы. Женская инициатива оценивается в связи с грамотностью девочек, литературно-нравственным воспитанием, расширением школьной среды и вынесением вопросов образования на уровень общественного обсуждения.

Ключевые слова: Туркестан, просвещённые женщины, образование девочек, отин-ойи, биби-отин, Дильшод Барно, Анбар Отин, джадидская печать.

Kirish. XIX asr oxiri va XX asr boshida Turkiston jamiyati mustamlaka boshqaruvi, an'anaviy ijtimoiy tartiblar va jadidchilik harakati ta'sirida yangilanish jarayoniga kirdi. Ushbu jarayonda ta'lim tizimining mazmuni, usuli va ijtimoiy vazifasi qayta ko'rib chiqildi. Qizlar ta'limi masalasi ilgari ko'proq uy va mahalla doirasida amalga oshirilgan diniy-axloqiy tarbiya shaklida mavjud bo'lgan bo'lsa, XX asr boshlariga kelib u jamoat muhokamasi, matbuot va maktab islohoti bilan bog'liq keng ijtimoiy muammoga aylandi.

Ma'rifatparvar ayollar ana shu o'zgarishlarning muhim ishtirokchilari sifatida maydonga chiqdilar. Ularning faoliyati faqat savod o'rgatish jarayoni bilan cheklanmay, qizlarda adabiy did, axloqiy qarash, ijtimoiy ong va nutq madaniyatini shakllantirishga xizmat qildi. Otinoyi va bibiotinlar maktablari orqali yaratilgan ta'lim muhiti keyinchalik jadid pedagogikasi, matbuotdagi ayollar chiqishlari va qizlar maktablari uchun ichki tayanch vazifasini bajardi.

Asosiy qism. Turkistonda ma'rifatparvar ayollar faoliyatining dastlabki institutsional shakllaridan biri otinoyi va bibiotinlar maktablari edi. Bu maktablar ko'p hollarda uy sharoitida tashkil etilgan bo'lsa-da, ularning ijtimoiy vazifasi keng edi. Qizlar arab yozuvi, diniy matnlar, axloqiy pandnoma adabiyoti, she'riyat va oddiy hisob elementlarini o'rgandilar. Ayrim ma'rifatli ayollar mashg'ulotlarni tizimli olib borib, qizlarni Hofiz, Sa'diy, Navoiy, Bedil, Fuzuliy va boshqa mumtoz adiblar merosi bilan tanishtirdilar [1].

P.I. Pashino kuzatuvlarida ayrim bunday muassasalarda qizlar o'g'il bolalardan ham chuqurroq bilim olgani qayd etiladi [2]. Bu dalil an'anaviy ayollar maktablarini faqat boshlang'ich diniy savod maskani sifatida tasvirlash tarixiy manzarani toraytirishini ko'rsatadi. Ular qizlar uchun til, adabiyot, axloq, diniy madaniyat va kundalik ijtimoiy muomala ko'nikmalarini shakllantiruvchi muhit bo'lgan.

Dilshod Barno faoliyati Turkiston ayol ma'rifatparvarligining yorqin namunalaridan biridir. Manbalarda uning uzoq yillar davomida qizlarga dars bergani, har yili 20-30 nafar qizni tarbiyalagani, pedagogik faoliyati davomida

yuzlab shogirdlar yetishtirgani qayd etiladi [3]. Dilshod Barno maktabida o'qigan qizlarning bir qismi keyinchalik she'riyat va ta'lim faoliyati bilan shug'ullangan. Bu holat ayollar maktabi ichida ustoz-shogird an'anasi, ijodiy muhit va ma'rifiy davomiylik shakllanganini ko'rsatadi.

Anbar Otin, Uvaysiy, Samar-Bonu kabi ma'rifatli ayollar ham qizlar ta'limining mazmunini kengaytirishga hissa qo'shdilar. Ularning ijodi va pedagogik faoliyatida ayolning ma'naviy qadr-qimmati, ilm olishga layoqati, ijtimoiy hurmatga sazovor bo'lishi haqidagi qarashlar markaziy o'rin tutdi. Bunday yondashuv qizlar ta'limiga faqat diniy vazifa sifatida qarashdan chiqib, uni shaxs kamoloti va jamiyat madaniy saviyasini oshirish omili sifatida talqin qilishga yordam berdi.

XX asr boshlarida jadid matbuoti ma'rifatparvar ayollar faoliyatining yangi maydoniga aylandi. "Sadoi Turkiston" gazetasining "Xonimlar tovushi" rukni, "Sadoi Farg'ona" sahifalaridagi chiqishlar, ayollarning jamoat arboblari yo'llagan ochiq maktublari ta'lim, huquq, mehnat va fuqarolik ishtiroki masalalarini keng muhokamaga olib chiqdi [4]. Bu jarayon ayollar ovozi uchun uy doirasidan matbuot maydoniga chiqishini anglatdi.

Matbuotdagi ayollar chiqishlari qizlar maktablarini ochish, muallimalarni tayyorlash, ularning mehnatini rag'batlantirish va ta'lim sifatini jamoatchilik nazoratiga olish kabi masalalarni ko'tardi [5]. Shu tariqa ma'rifatparvar ayollar ta'lim tizimini zamonaviylashtirish jarayonida o'quvchi, tarbiyachi, tashabbuskor, tanqidiy fikr bildiruvchi va muhokama ishtirokchisi maqomida ko'rindi.

Ma'rifatparvar ayollar faoliyatining muhim jihatlaridan yana biri ta'limni kundalik hayot bilan bog'lashida namoyon bo'ldi. Ular qizlarga savod, ibodat odobi va axloqiy normalar bilan birga she'r o'qish, matn tushunish, fikrni ifodalash, oilaviy munosabatlarda mas'uliyatni anglash kabi ko'nikmalarni ham singdirdilar. Bunday tarbiya keyinchalik jadidlar ilgari

surgan “ilimli ona - barkamol avlod” g‘oyasi uchun tabiiy ijtimoiy zamin yaratdi.

Jadid ziyolilari ayollar ta’limini milliy taraqqiyotning tayanch omili sifatida talqin qilgan bir paytda, ma’rifatparvar ayollar bu g‘oyaning amaliy ijrochilari bo‘ldilar. Ular qizlarni o‘qitish orqali maktab va oila o‘rtasidagi ko‘prikni mustahkamladilar, ayolning tarbiyaviy mavqeini kuchaytirdilar hamda ta’lim jarayonini jamiyat ichidagi real ehtiyojlar bilan bog‘ladilar. Shu ma’noda ularning faoliyati Turkiston ta’lim tizimini zamonaviylashtirishda ichki ijtimoiy kuch sifatida baholanadi.

Xulosa. Ma’rifatparvar ayollar Turkiston ta’lim tizimini zamonaviylashtirish jarayonida muhim o‘rin egalladilar. Otinoyi va bibiotinlar maktablari qizlar savodxonligi, axloqiy tarbiya va adabiy-estetik didni shakllantirishda barqaror maktab vazifasini bajardi. Dilshod Barno, Anbar Otin, Uvaysiy, Samar-Bonu kabi ayollar faoliyati ta’lim mazmunining kengayishi va ayol ziyolilar avlodining shakllanishiga xizmat qildi.

Birinchidan, ma’rifatparvar ayollar qizlar ta’limini uy muhitidan jamoat ahamiyatiga ega ijtimoiy hodisa darajasiga olib chiqishga hissa qo‘shdilar. Ikkinchidan, ularning pedagogik va ijodiy faoliyati ta’limning adabiy, axloqiy va ijtimoiy mazmunini boyitdi. Uchinchidan, jadid matbuotida ayollar ovozi kuchayishi ta’lim masalasini ochiq muhokama, tashabbus va jamoatchilik nazorati maydoniga aylantirdi.

Turkiston ta’lim tizimining modernizatsiyasi jadid ziyolilari g‘oyalari, an’anaviy maktablar tajribasi va ma’rifatparvar ayollar tashabbusining o‘zaro ta’siri asosida kechdi. Shu jarayonda ayollar faoliyati modernizatsiya jarayonini ichkaridan harakatga keltirgan muhim omil sifatida namoyon bo‘ldi.

ADABIYOTLAR:

1. Пашино П.И. Туркестанский край в 1866 году. Путевые заметки. — СПб.: Типография Тиблена и Ко, 1868. — С. 160–161.
2. Вульфсон Э.Б. Как живут сарты. — Москва, 1908. — С. 106–107.

3. Мухтаров А. Дильшод и её место в истории общественной мысли таджикского народа в XIX — начале XX вв. — Душанбе: Дониш, 1969. — С. 40–41.
4. Фатҳиддинзода З. Ҳуқуқи нисвон // Садои Туркистон. — 1914. — 10 декабрь.
5. Раҳимова Г. Жаидлар ва аёллар масаласи // Адабий мерос. — 1992. — № 2 (59).
6. Шарипов Р. Туркистон жаидчилик ҳаракати тарихидан. — Тошкент: Ўқитувчи, 2002.
7. Ражабова Д.Н. Проблемы молодёжи и женщин в воззрениях джаидов Туркестана конца XIX — начала XX вв.: автореф. дис. ... канд. ист. наук. — Ташкент, 2003.